

й “багатоповерховістю” композицій. Збагачується колорит картин, живописець все більше прагне до яскравих світлих барв.

Схильність до оповідальності змушує майстра виходити за рамки “чистого” портрета і пейзажу. Портретовані зображуються на тлі краєвидів, в обрамленні характерних реалій їхнього життя. Це портрети-картини. У краєвидах, у свою чергу, завжди присутні людські постаті, що ріднить ці твори з побутовими картинами. Завдяки поєднанню паралельної та кутової перспектив (із кількома точками сходу), а також діагональної та паралельної перспектив, художник досягає ілюзії просторової динаміки (“Повернення додому”, “А льон цвіте”).

Використання сферичної та аеро-перспектив сприяє враженню всеохлопності й створює узагальнений образ землі як планети (“1941 рік. Від моря до моря”, “На новий урожай”, “Ми орії-ратаї”). Оригінальною в просторовому вирішенні є робота “У майстерні”. Тут вдало поєднано інтер’єр і екстер’єр, відкритий і закритий простір. Діти, які зазирають у вікно майстерні художника, створюють ілюзію картини, що є частиною інтер’єра. Це своєрідна картина в картині.

Художник творить свої полотна без попередніх ескізів. Маючи гарну зорову пам’ять, чутливе серце і добре розвинену інтуїцію, він уміє виявляти основне на його думку в написанні картин. У своїх полотнах майстер іде не від точного копіювання реальності, він будує живописний простір картини за своїм власним баченням, вибираючи найважливіше, найхарактерніше з навколишнього світу. Працює Іван Лисенко лише олійними фарбами, за матеріал обирає картон, полотно, фанеру, рідше дерево і скло.

Упродовж творчого життя художник мав 23 персональні виставки, брав участь в усіх обласних, семи республіканських і чотирьох Всесоюзних виставках. Взимку цього року в новоствореній Галереї народної картини Музею Івана Гончара відбулася виставка “Івана Лисенко та його друзі”. Вона підвела підсумки 50-річного творчого шляху митця та його збирацької діяльності.

Своєрідність експозиції полягає в тому, що окрім власних творів, автор представив також частину своєї приватної збірки: українську народну картину 30—50-х років ХХ ст. з Черкащини, Полтавщини та Київщини, і живописні полотна самодіяльних митців з усіх теренів колишнього Союзу. Виставка засвідчила сучасні тенденції у розвитку самодіяльного мистецтва: частковий або ж і повний відхід від традицій народного живопису й надання переваги академічним канонам професійної школи письма.

Про майстра відзнято два документальні фільми: “Золотоношківські вечорниці” та “Сяйво фарб Івана Лисенка”. Його творчість відзначена багатьма грамотами, в тому числі Почесною грамотою Президії Верховної Ради України, а також премією імені Катерини Білокур.

Іван Лисенко — виразно самобутній самодіяльний художник: великий тематичний спектр його робіт охоплює історію, звичаї та обряди українців від найдавніших часів до сьогодення.

Київ

Тетяна МАРЧЕНКО

ШВЕДСЬКЕ ПОСЕЛЕННЯ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ

Сучасне село Зміївка Бериславського району Херсонської області стоїть на мальовничому березі Каховського водосховища. В “Історії міст і сіл Української РСР” у тому, присвяченому Херсонщині, лаконічно зазначено: “Село заснували 1782 року колоністи шведи”¹. Але цей лаконізм — як велика вода Каховського моря, ховає під собою багато фактів.

*Зміївська українська автокефальна церква
(колишня шведська).*

Тих шведів, які потрапили 1782 року на береги Дніпра, аж ніяк не можна вважати колоністами. Відібравши у Швеції острови біля узбережжя сучасної Естонії, уряд Катерини II вирішив дві болючі проблеми: як позбавитися шведського населення островів і як заселити відвойовані у Туреччини південні степи. Жителів острова Даго звинуватили у розбійницьких нападах та пограбуваннях розбитих біля узбережжя острова кораблів і вчинили з ними те, що тепер ми називаємо депортацією. Зауважимо, все це відбувалося напередодні славнозвісної подорожі імператриці Катерини по Новоросії, пафос і політичний зміст якої перекреслили сумний перебіг подій. Депортовані в очах подорожуючого двору та іноземних послів перетворилися на колоністів, а дикі степи — у квітучий рай.

Можна припустити, що вибір місця поселення — біля старовинного Берислава, де у XV столітті був литовський прикордонний пункт і перевіз, став не випадковим. Берислав міг зберегти семантичне значення прикордоння. Тут у XVIII столітті був форпост запорізьких козаків, що залишили після себе дерев'яну церкву, функціонуючу і по цей день. Коли "світлейший" Потьомкін зруйнував Січ, він намагався оселити на Хортиці меннонітів, спеціально запрошених, щоб збудувати тут щось на зразок "Нової Голландії". Меннонітські емісари, однак, категорично відмовилися і вибрали місце для своєї колонії знову ж таки поблизу Берислава. Потьомкін погодився на компроміс. Можливо, йому спало на думку, що бериславські плавні — теж непогане місце для "Нової Голландії".

На жаль, будівники каскаду дніпровських електростанцій втілили найяскравіші мрії "світлейшого" (Потьомкіна), і ми тепер можемо тільки здогадуватися, яким був пейзаж поблизу Зміївки. Але місцеві жителі згадують про нього, як про втрачений рай: "Велика вода — що вона може! А раніше риби скіпи було в плавнях! От раніше було, на празнікі: у плавнях всі. З вербами. Каюкі вербами украшені, співають усі..."².

Це почуття раю було вистражане поколіннями. Новоприбулі у 1782 році шведи, звісно, пережили неабиякий культурний шок, бо нове місце їх життя аж ніяк не нагадувало острів Даго. З більш ніж тисячі

переселенців до 1800 року живими залишилися тільки 22 сім'ї. У 1790 році, правда, до них додалося 30 військовополонених³. Як бачимо, принцип депортації продовжував діяти.

Справжні колоністи — Німеччини, які приїхали з власної волі у пошуках нової вітчизни, з'явилися на дніпровських берегах у 1804 році. З того часу і почав складатися своєрідний конгломерат шведсько-німецьких традицій, які перепліталися, але не змішувалися. Утворилося чотири окремі села: Старошведське (Вербівка), де більшість становили шведи; Михайлівка і власне Зміївка, де жили німці-лютерани, та Костирка з населенням із німців-католиків. Слов'янських поселенців тут не було.

Нині шведська громада нараховує приблизно 30 осіб. Але у 1929 році шведське населення складалося з 510 чоловік. Вони мали 3710 гектарів землі, з них 545 га випасів, 501 коня, 566 корів, 60 пар молотилок, 150 возів та бричок. У порівнянні до сусідів-німців шведи жили бідніше, бо не кожна сім'я хазяйнувала самостійно, були й такі, що йшли у найми.

Як правило, у сім'ях було багато дітей, часом до 10—13. Шведська школа, яку вів місцевий вчитель Зікфрід Утас, на початку 1930-х років складалася з двох початкових класів, в кожному з яких було до 20 учнів.

Шведська громада майже не мала зв'язків з колишньою метрополією. Ще й досі у селі побутують всього декілька прізвищ: Мальмас, Утас, Аннас, Ганзас, Нурберг. Нам розповідали про те, що до революції молоді чоловіки їздили до інших шведських поселень в Україні і Росії у пошуках наречених. Пізніше звичайними стали змішані шведсько-німецькі, шведсько-українські або шведсько-російські пари, але всі вони ставали частиною шведської громади, яка, незважаючи на свою етнічну відокремленість, приймала на себе удари долі і разом з німецькими колоністами, і разом з українськими селянами.

Але треба віддати належне шведському урядові, який не забув про своїх колишніх співвітчизників. У 1929 році багато сімей шведів виїхали на свою історичну батьківщину. Та сталося так, що майже половина з них повернулася. Зіграла свою роль прорадянська агітація: "Чого ми будемо працювати на Баєра?", але головною причиною було те, що люди не витримали "зворотнього культурного шоку". Кам'янисті землі Швеції мало схожі на південноукраїнський чорнозем, до якого вже звикли селяни. Спрацював своєрідний симптом "втраченого раю", до якого прагнули повернутись. Повернення відбулося 1930 року, а у 1933 прийшов голод. Під час голоду Швеція прислала до Бериславського району місію з гуманітарною допомогою і місіонерам вдалося забрати з собою декілька шведських сімей, в основному "хазяїнів", яким вже не було чого чекати від радянської влади.

Можна сказати, що з цього моменту для жителів Старошведського почався період своєрідного життя у антисвіті. Тому більшість з них прагнуть виїхати з України "хоч не заради себе, так заради дітей". Звісно, це несе з собою проблеми і конфлікти. Ми не будемо загострювати на них увагу, а зосередимося на описі феномену шведської культури у південних степах. Нині всі чотири села адміністративно злилися в одне, але поділ на "кутки" зберігається. Можна почути: "Він живе на Костирці", "Зміївська церква", "Михайлівська церква". Є також три окремі кладовища: зміївське, михайлівське та костирське.

Треба сказати, що наведені назви сіл були закріплені за ними вже досить пізно, після початку першої світової війни, коли посилилася антинімецька пропаганда. Тепер вони є загальноновживаними для поліетнічної громади, яка складається більш ніж з трьох тисяч чоловік. Але цікаво, що на запитання, як звучить стара назва колонії, німці відповідають: "Шлагендорф", а шведи — "Шведендорф".

Поліетнічність сучасної Зміївки стала місцевим "суспільним міфом" та "візитною карткою" села, яке здобуло популярність завдяки увазі з

*Ікона Ченстоховської Божої Матері,
з підсвічниками і ланцюгом, привезена переселенцями.*

боку посольств Швеції та Германії. Жителі села достеменно знають і готові розказати будь-кому з гостей, що у Зміївші проживають представники п'ятнадцяти національностей. Для особливо допитливих у сільралі є точний список: "Українці, росіяни, білоруси, німці, шведи, поляки, фінни, гагаузи, греки, молдавани, корейці, азербайджанці, вірмени, казахи, євреї. Спільнота ця склалася за різних обставин.

1. Шведи і німці, наприклад, жили тут з самого початку і поверталися сюди після серії виселень і переселень.

2. Східні українці, росіяни, білоруси та поодинокі представники інших національностей переїжджали як добровільні мігранти у 1950—1980-х роках.

3. Переселенці з трьох західноукраїнських сіл — Наново, Береги та Лодино (колишній Устрицький район) вимушені були приїхати, бо їх землі "відійшли під Польщу" у 1946 році, а декілька вірменських сімей осіли тут після відомих подій кінця 1980-х років.

4. Нарешті, велика група людей — представники мішаних, багатонаціональних родин (так з'явилася тут українсько-грецька сім'я).

При такій різноманітності вражає те, що кожна етнічна група тут тяжіє до збереження своєї культурної самосвідомості. Однак при цьому немає тенденції до відокремлення "свого" від "чужого" через висміювання або зневажання цього "чужого".

Описуючи зміївських шведів, дуже просто піддатися впливам чи то старої концепції про дружбу народів, чи то сучасним суперечкам політичної спрямованості, коли правдивість чи неправдивість фактів перевіряється з погляду імміграційної або еміграційної служби.

Спробуємо віднайти іншу основу для дослідження. Сама наша тема підказує, що заглиблення у проблематику "чужого" (other) може видатися досить перспективним. У сучасній науці вже створено безліч концепцій. Одна з них (Michel de Certeau "Heterologies. Discourse on the Other")⁴ пропонує розглядати проблему у контексті розвитку теорії від Фрейда до Лакана і подає цілу серію можливих образів "іншості" — від національного до християнсько-філософського. Враховуючи це, ми можемо реконструювати модель світу зміївських шведів як систему.

Якщо вважати, що основою даної моделі є співвідношення "людина і світ", то актуальними будуть дві проблеми: "іншість" особистості та "іншість" світу. "Іншість" світу для будь-якого переселення відзначається у зміні географічних умов, яка, якщо вірити Л. М. Гумільову, тягне за собою зміни у культурному світобаченні⁵. Зміна біосферних умов народжує стан культурного шоку. За У. Дж. Локманом, культурний шок, вперше описаний антропологами та психіатрами стосовно культурно ізолюваних племен та іноземних дружин військовиків, що повер-

А. Г. Ганзас з дружиною.

нулися додому, тепер вживається для аналізу будь-якої зміни в умовах життя людини: “Культурний шок є синонімом безпритульності, досвідом, що асоціюється із почуттям дитячої беззахисності”⁶.

Вважаючи на те, що етнічна група шведів у Старошведському була довгий час ізольована від метрополії, ми можемо передбачити, що досвід культурного шоку, пережитий першими переселенцями став досвідом колективної пам’яті, чимось на зразок історично засвоєного архетипу колективного підсвідомого, моделлю, яка може повторюватися в аналогічних обставинах.

Переїзд у степи з острова Даго, здійснений насильницькими засобами при нав’язуванні почуття колективної вини (звинувачення у розбої цілої етнічної групи), міг пов’язатися з мотивом порушення табу. Щоб вижити, люди пристосовувались до нових умов життя і звільнилися від нав’язуваного комплексу вини: ніхто із змівських шведів ніколи не згадує про причини першого переселення. Вони стали почувати себе колоністами, але підсвідомий страх самого факту переселення залишився. Виробилося історично нове табу: не можна переселятися, не можна кидати “свою” землю. Для тих, хто поїхав у 1929 році до Швеції, “своїми” вже були береги Дніпра з їх родючим чорноземом. Тому такою вдалою була агітація за повернення до Радянського Союзу. Характерно, що, як згадує Арнольд Густавович Ганзас, що пережив ці переїзди маленьким хлопчиком, “це було так: от мені сподобалося, а вам не сподобалося, і ви уговорили мене: поїдем назад”. А трохи старший за нього Еміль Семенович Нурберг дає логічне пояснення: “Там земля — один камінь”.

Здається, що спрацював девіз: “Більше ніяких переселень, більше ніякого культурного шоку”. Етнічна група повинна була не тільки триматися вкупі, щоб вижити, але й мати стабільну модель світу, “прив’язану” до конкретного географічного місця. Таким місцем були для шведських сімей їхні господарства у Старошведському. Дім втілював у собі Всесвіт, а образ господаря асоціювався з архетипом Духа, тому, можливо, тут затрималися патріархальні відносини, тоді як у більшості степових українських сіл відбулося повернення до матриархату. Коли в умовах українсько-російської мовної взаємодії мова сім’ї повністю вирішується мовою матері, яка “веде перед” і в господарських справах, шведи-чоловіки навчили німецьких та українських дружин своєї рідної

мови; інколи, як у випадку з дружиною Еміля Нурберга, вони знають шведську не гірше від своїх чоловіків. Але саме від “дядька Еміля” ми почули сказане з явним почуттям головуючого: “Я ее возіл, ету бабу Емму, де хочеш”.

Еміль Нурберг є неформальним лідером шведської громади у Зміївці, декілька разів побував у Швеції. Про нього тепло відзивається повноважний посол Швеції в Україні пан Мартін Халквіст та його дружина і помічник у справах культури пані Сольвейг Халквіст. “Дядько Еміль” відомий тим, що зібрав багато даних про шведських поселенців, особливо про тих, кого було репресовано у 1937—1945 роках. Це для нього не тільки громадський обов’язок, а й данина материній пам’яті, яку було засуджено до ув’язнення тільки за те, що вона таємно охрестила дитину свого родича за лютеранським обрядом.

Виходячи з наведеної концепції культурного шоку, діяльність Еміля Нурберга можна вважати реакцією на зміни у стабільній моделі світу, що почалися за радянської доби і мали семантичне значення культурного шоку. Встановлення справедливості щодо репресованих земляків — як відновлення зламаного дому-Всесвіту. Характерно, що саме “дядько Еміль” головує у “партії”, яка не хоче подаватися у еміграцію.

Якщо Еміль Нурберг уособлює у собі тип людини, яка ще вірить у можливість змін, інші мають більш песимістичний погляд на події останніх років. З уст Емми Мальмас, відомої у селі як Мальмаска або “баба Емма”, зірвалося: “Нічого хорошого не буде... Хазайнів, тих, що були, нема. Сплять і п’ють, і проп’ють весь Союз!” Але все ж і “баба Емма” з своєю сестрою Анною робить все, щоб втримати свій маленький Всесвіт від остаточного краху. Саме сестри залишаються духовно-релігійними лідерами “старошведської партії”. У їх домі проходять святкові релігійні зібрання, де звучать старовинні гімни, яких у Швеції вже давно ніхто не пам’ятає. Коли у селі не було священика, Емма Мальмас хрестила дітей. Цікаво, що виконаний нею ритуал вважався і засобом проти вроків. Таким чином, функції священика, знахарки та лідера жіночого зібрання поєднуються, і це дає змогу говорити про відродження архетипових моделей у організації етнічної групи. Для соціального життя існує патріархальна модель (суспільна поведінка Еміля Нурберга), на більш глибокому духовному рівні першість віддається жінці. (Але одночасно зауважимо, що “баба Емма” — удова, живе з сестрою).

Як підкреслював Мірча Еліаде, створення Космосу на протилежність Хаосу — неодмінна умова функціонування культури. Для фольклорної моделі світу завжди є актуальним протистояння хаосу як антисвіту. Тому завжди є люди, що допомагають боротися з впливами потойбічної “іншості”. В більшості цю функцію виконують знахарі та знахарки, найпростіша “робота” яких — відігнати вроки. Зміївські шведи мають свою власну знахарку Ельзу Козенко, яка перейняла знання від своєї бабусі Емми Утас. Вона “вичитує” за допомогою спеціальних молитов старошведською мовою. Цікаво, що до неї звертаються представники будь-якої національності. Єдина умова — щоб дитина була охрещеною.

Таким чином, тенденції до самоконсервування культурного середовища переплітаються з тенденціями продовження традиції, яка може відкрито контактувати із зовнішнім світом. При цьому особистість носія традиції і характеристики зовнішнього матеріального закріплення його мікрокосмосу об’єднуються своєрідно.

Пані Сольвейг Халквіст, неодноразово приїжджаючи до Зміївки, звернула увагу на традиційність житла місцевих шведів, яке, на її думку, зберегло ознаки суто шведські. Ми повинні відзначити, що зовні шведські хати виглядають як і типові південноукраїнські: двоскатний дах, два вікна на вулицю. Суттєву різницю бачиш, коли входиш у дім: покрівля не підбита дранкою і не обмазана. Стелю перерізають товсті дерев’яні балки, чисто вибілені. Вулиця, яка раніше носила назву Ста-

Кім'яна огорожа шведської садиби.

рошведської, має багато подібних будинків, деякі з них перероблені, або поділені на двох власників, як великий кам'яний дім сім'ї Мальмас, побудований ще прадідом “баби Емми”. Характерною особливістю цих будинків є великий зал у передній частині і такий розподіл кімнат, коли кухня влаштовується у середній частині будинку, а обабіч неї розташовуються спальні.

За свідченням Арнольда Ганзаса планування дворів у німців і шведів мало чим відрізнялося. Тому наведемо опис типової німецької колонії: “У кожному дворі під одним дахом величезний будинок, передня частина якого на фундаменті і є житлом... Далі під тим же дахом йдуть конюшня, сарай, корівник і т. п. господарські приміщення. Навпроти дому — великий кам'яний льох, збоку — літня кухня, далі приміщення для господарських знарядь”.

Дореволюційні шведські будинки теж були великі і, як свідчить Еміль Нурберг, мали добудовані до задньої стіни господарські приміщення. За останні 70 років, однак, сталися безповоротні зміни у плануванні. На українському півдні забудова садиби починається з так званої “времянки” — маленької, часто на дві кімнатки (кухня і спальня) хатки, яка потім стає літньою кухнею, але може виконувати і функції житла. Шведські оселі у Зміївці абсолютно всі мають такі житлові літні кухні, які можна назвати дуже маленькими хатками. Як правило, до них переходять жити люди старшого віку: коли діти не живуть з батьками, старі “товчуться” у літній кухні, а хату тримають “чистою для гостей”.

Арнольд Ганзас вважає побудований ним будинок (10 × 6 метрів) впововину меншим за той, який мали його батьки, хоча вони і не були самостійними “хазяїнами”. Його син Віктор переобладнав літню кухню (9 × 5 метрів) і живе там із сім'єю. Отож у Ганзасів дві маленькі хатки, а від великої затишилися тільки спогади.

Можна припустити, що ці внутрішньосімейні переселення мають досить важливе семантичне навантаження. По-перше, тут є чисто психологічний момент зміни поколінь: старі віддають своє місце молодим. Але, зауважимо, тільки у тому випадку, коли за старими стоїть родова традиція — велика оселя. За інших соціально-економічних умов, звісно, молоді подружжя будували б собі нові хати, але коли це неможливо, виникає потреба знаково закріпити “перехід функцій”, причому опозиція “старе — нове” заміщується опозицією “велике — маленьке”.

Якщо до революції “простір” змійських шведів вміщував у собі все село Старошведське, відділене від німецьких колоній випасами та балкою, то тепер цей “простір” зменшився до кордонів сімейного подвір'я, але він продовжує будуватися за законами мікркосмосу, традиційними для етнічної групи, хоча це і призводить до зовнішніх змін у матеріальній культурі. Так можна зробити висновок, що архетипові моделі етнічного розвитку інколи мають перевагу над сталими архетиповими моделями відокремлення “свого” світу від “іншого”, що має два втілення: світ, де живуть “сусіди” за іншим, але все ж за розпорядком, і антисвіт, хаотичний по відношенню і до “нас”, і до “сусідів” (це там, де “проп'ють весь Союз”).

Мальовничою подробицею змійського побуту є суцільні кам'яні огорожі старих шведських і німецьких садиб. Вони характеризують колишні колонії і на Одещині, і під Херсоном, у селищі Зеленівка. Переселенці з різних куточків України або Білорусі, що тепер живуть у таких місцях, не займають огорожі. Вони допомагають створити психологічний комфорт, відокремитися від великого хаотичного світу. У Змійві так виглядає ціла колишня Старошведська вулиця, проїжджа частина якої наче просіла, вгрузла в землю, як нічия територія, зате за огорожами — впорядковане життя, де навіть мова відрізняється від “вуличної”.

При мінливості такого важливого образу як “дім”, тенденції до консервації культури не зникли зовсім. Мова як засіб комунікації і як скарбнича архетипових образів виконала тут свої функції до кінця. Відірвані від метрополії у XVIII столітті, змійські шведи говорили і продовжують розмовляти старошведською мовою, яка суттєво відрізняється від сучасної. Здається, що вперше по-справжньому вони усвідомили ці розбіжності, коли виїхали у 1929 році до Швеції. Тепер дебатам про шведську мову у Змійві може позаздрити український “лінгвіст”. Так, Еміль Нурберг безперечно гордий тим, що розмовляє старошведською: “У нас тут свій діалект”. Сім'ї Нурбергів, Мальмасів та Аннасів віддають перевагу релігійній службі старошведською мовою у власному виконанні, ніж службі у шойно відбудованій німецькій лютеранській церкві. Невтомний опонент Еміля Арнольд Ганзас пояснює: “Язик, він одинаковий. Но є літературний і старошведський. Я по-літературному розговаріваю, а Еміль по-старошведському. Старошведський — це так, домашній”. Мова, яка дійсно об'єднує всіх шведів Змійвки — типовий південний суржик, який відрізняється від суржика німців, які мають інакший акцент, більше орієнтуються на російську мову і, як для старшого покоління, роблять більше помилок в граматичному узгодженні.

Шведи, з якими ми зустрічалися, зазначають, що старошведською вони розмовляють у сім'ї, а сучасною шведською намагаються спілкуватися з приїжджаними зі Швеції гостями. В обох випадках потрібна комунікативна ситуація, яка і вирішує вибір.

Розмовляючи з нами шведи вживали суржик, який тяжів до російської, коли предмет розмови був “офіційний” (“У меня есть статистика. А есть и плохая статистика”), або ж, коли мова заходила про життя взагалі, вживали українські розмовні ідіоми: “Шведи, а бачите, що немці робили. Пенсії пропали два года. Ганяли мене у Германію”, “Ой, я робив у колхозі, день і ноч на степу. І з косарки не злавив”, “У мене воно drankовано все”.

Почуття “шведськості” виникає і підтримується не тільки і не стільки завдяки мові. Воно проявляє себе у системі окремих знаків. Цікаво, що в одязі вони притаманні чоловікам, а не жінкам. Вони дуже люблять жилети та особливого скандинавсько-німецького крою шапки. Херсонський фольклорист, викладач музичного училища Віктор Іванович Кисіль якимось влаштував фестиваль етнічних фольклорних колективів, де з успіхом виступили і змійські шведи. В селі і досі про це згадують. Але один з солістів шведського фольклорного ансамблю з не-

задоволенням зауважив, що його вбрали у короткі штани-кюлотти, яких ніхто вже за пам'яті його батька у Старошведському не носив. Він вперше їх побачив 1929 року в глухій шведській провінції. Якщо ще є таке ставлення до "шароварного стилю", то можна не вболівати за "справжність" народної традиції.

Разом з тим "шведськість" підтримується в останні роки і відновленими вільними контактами з родичами за кордоном. Період культурної ізоляції закінчився. У хатах на почесних місцях — портрети шведського короля і королеви, як відкрита декларація своєї етнічності. Це досить принципово у такому багатонаціональному селі як сучасна Зміївка.

Провидіння звето тут людей, які пережили вимушене переселення або депортації. Більшість українського населення — так звані "бандери", для яких національна свідомість не була пустим звуком. Конфліктів на національному ґрунті тут не виникало: "Ти бандера, так бандера, а я швед, ну то й що?" Зате жовто-синій прапор у Зміївці було піднято відразу після того, як він з'явився у Києві, що абсолютно натякало обласне керівництво.

На початку 1990-х років у Зміївці сталися події, що зробили це село знаменитим. Тут було відновлено колишню шведську кирху, яка стала українською автокефальною церквою, однією з перших на Херсонщині. Кошти на реконструкцію збирали у Швеції, ікони, підсвічники, лампади, панікалило принесли переселенці з Берегів, Наново і Лодино. Все це вони вивезли із своїх греко-католицьких храмів. Деякі речі були віддані раніше у дерев'яну козацьку церкву Берислава, але знову повернулися до Зміївки. Тут з'явилася, наприклад, ікона Ченстоховської Божої Матері, така нетипова для Півдня України. Своє місце зайняв також лютеранський хрест зі Швеції, і церква стала використовуватися для подвійних богослужінь.

Тепер тут проходять і богослужіння шведською мовою, на які спеціально приїздить із Швеції пастор. Цікаво, що під час лютеранської відправи віруючі обох конфесій сидять, під час православної — всі стоять. Для священика отця Олександра Квіткі немає проблем із конфесійними розбіжностями. Завдяки тому, що маленька шведська громада спромоглася знайти кошти на реконструкцію храму, у селі почалося своєрідне змагання. Якщо під час нашої першої експедиції 1994 року німці-лютерани проводили пасхальне богослужіння у приміщенні дитячого садка, то в травні 1996 вже було відкрито реставровану лютеранську церкву, де відправляє служби німецький пастор. Між українським приходом і німецьким почалося "змагання за шведів", частина яких тепер ходить до німецької церкви. Український церковний староста М. В. Гавриляк запевняє, що в естонській лютеранській церкві він бачив ікони, тож, мабуть, так і в Швеції, тому скромність інтер'єра німецької зміївської церкви не відповідає шведській традиції.

Для самих же шведів ходити до церкви — це не показник добродетності і праведності, як і для більшості жителів села. Головне — мати Бога у душі. На наш погляд, будь-які спроби виділити етнічність за віросповіданням будуть перенесенням на хибний ґрунт старої ідеї визначення національності за релігією. Історично це мало місце в ідеології російської православної церкви, було в ісламі і є в іудаїзмі, але для протестантів не мало сенсу.

Зате важливими нам здаються свідчення жителів села не шведської національності про своїх сусідів. Працівник сільради Тереза Іванівна Мошенецька, українсько-польського походження, відзначає: "Говорят в народу, что шведы, немцы и евреи — это очень дружный народ. Если кто-то умрет, — собираются все шведы до единого, все идут на похорон". І вона розповіла нам про те, як майже вся шведська громада їздила аж до Нової Каховки, на поховання за лютеранським обрядом трагічно загиблого молодого шведа.

Цікаво, що саме похоронні ритуали виділяють змійських шведів. Виникає думка про те, що громада до останньої хвилини хоче протистояти хаосу потойбічного світу. Це підтверджується також фактами про хрещення дітей, на яке наважувалися навіть у сталінські часи: людина повинна прийти на цей світ як у мікрокосмос, а не як у хаос.

На тлі таких семантичних зв'язків весільні обряди вражають своєю уніфікованістю. Перша причина — тепер майже немає чисто шведських молодих пар. Друга — у Зміївці, де на весіллях гуляє по півсела, склалася свої традиції. В їх основі — південноукраїнський обряд з рушниками, короваем для молодої, уквітчаним зеленими гілочками і короваем для молодого з високими печеними стоячками. Обов'язково на другий день є лапша, як правило, бувають і “цигани” — карнавал з перевдяганнями, навіть коли суворий батько-швед проти тривалого “перепюю з продовженням”.

Староста, який веде весілля, це вже майже професія. Найпопулярнішими є старости з західноукраїнських переселенців — Михайло Бонк та Степан Миколайович Моцьо, що старостують по всьому селу.

“Українізація” змійського весілля, можливо, спирається на те, що архетиповий зміст цього обряду, пов'язаний також із семантикою переходу із світу (рідний дім) до антисвіту (дім чоловіка), нівелювався під впливом, по-перше, протестантизму, по-друге, переваги патріархальних поглядів, які, до речі, притаманні і західним українцям. Тому на весіллі головне — не оплакування молодої, а “ропорядок”, “щоб всім весело було”.

Так, спробувавши проаналізувати деякі факти з історії і сучасного життя змійських шведів та їх оточення, ми зустрілися не тільки з проблемою етнографічного опису (“чи є ще шведи на Херсонщині”), а й з глибокими питаннями теоретичного плану. Зібрані матеріали дозволяють стверджувати, що тенденції до етнічного самозбереження охоплюють не тільки зовнішні ознаки, матеріальне втілення світобачення, а й моделі розвитку цього світобачення, головна з яких спрямована на те, щоб створити свій власний мікрокосмос, зберегти його і передати наступним поколінням навіть тоді, коли він з “великого” перетворюється на дуже локальний і “маленький”.

Ганна Чумаченко

Херсон

¹ Історія міст і сіл Української РСР. Херсонська область. — К., 1972. — С. 187.

² Матеріали експедицій до с. Зміївки Відділення історико-культурних проблем Півдня України ІМФЕ ім. М. Г. Рильського НАНУ 3–9 квітня 1994 р. (Г. А. Чумаченко) та 17–18 вересня 1996 р. (Г. А. Чумаченко, Г. В. Позняк, Н. Ф. Тимченко).

Інформанти: Е. С. Нурберг, М. Г. Нурберг, А. Г. Ганзас, Л. Я. Ганзас, Э. С. Мальмас, А. С. Мальмас, М. В. Гавриляк, Т. І. Мошанецька, о. Олександр Квітка, преп. Фолькер Пфюллер (1994).

³ Скальковский А. О. Опыт статистического описания Новороссийского края. — Ч. 1–2. — Одесса, 1850. — С. 255–260. Див. також: Дружинина Е. И. Северное Причерноморье в 1775–1880 гг. — М., 1959; Кабузан В. М. Чисельність та національний склад населення Новоросії в 60–80-х роках XVIII ст. // Український історико-географічний збірник. Вип. 1. — К., 1971. — С. 135–150.

⁴ Michel de Certeau. Heterologies. Discourse on the Other. — Manchester Un-ty Press, 1986.

⁵ Гумилев Л. М. Етногенезис и биосфера земли. — Л., 1990.

⁶ W. J. Lohman Jr. The Culture Shocks of Rudyard Kipling. — New-York: Peter Lang, 1990. — P. 16.

⁷ Шелухин С. Немецкая колонизация. — Одесса: 1915. — С. 10.